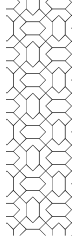

CITATION

Sayeed, Asma; Çev. Orhan Yılmaz "Larose Women and Hadith Transmission Two Case Studies from Mamluk Damascus", *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 9, 9 (2016/9), pp. 171-186.

**KADIN VE HADİS RİVAYETİ
MEMLUKLER DÖNEMİ ŞAM
BÖLGESİNDEN İKİ ÖRNEK
(II. BÖLÜM) Asma SAYEED**

Larose Women and Hadith Transmission Two Case Studies
From Mamluk Damascus

Çev.: Orhan YILMAZ

Yrd. Doç. Dr.
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Âişe Bnt. Muhammed

Aişe bnt. Muhammed b. Abdi'l-Hâdi, Selahiye bölgesindeki önemli Hanbeli ailelerinden biri olan Benî Kudâme ailesindedir.¹ Daha önce de ifade edildiği gibi Benî Kudâme ailesinin 6/12. yüzyılda Nablus'tan Şam'a göç etmeleri ve Şam'ın Selahiye bölgesine yerleşmeleri, o yöreye önemli katkılar sağlamıştır. Benî Kudâme ailesinin önemli ilmî faaliyetleri, Hanbeli mezhebinin Selahiye'den çevre bölgelere yayılmasına neden olmuştur.² Âişe'nin de bu aile ile olan akrabalık

¹ Tam adı Âişe bint Muhammed b. Abdi'l-Hâdi b. Abdi'l-Hamid b. Yûsuf b. Muhammed b. Kudâme b. Mikdam. Biyografisini içeren eserler şunlardır: İbn Hacer, *İnbâ'u'l-Gumr bi Ebnâ'i'l-Umr*, el-Meclisi'l-İslamiyye, Kahire 1971, 3:25; eş-Sehavî, ed-Dav'u'l-Lâmi', 12:81; İbn Tolun, *Kalâid*, s. 287; İbnu'l-İmâd Şezerâtu'z-Zeheb, el-Mekteb et-Ticari, Beyrut t.y., 6:120-1; el-Zirikli, el-A'lâm, 3:241; *Kehhâle*, A'lâm-i Nisâ, 3:187-8.

² Muhammed Zuhman, İbn Tolun'un el-Kalâid isimli kitabının mukaddimesi, s. 4, 5; Tarih ve tabakat kitaplarında, Benî Kudâme kabilesine mensup raviler, fakihler ve kadıların ilme olan katkılarına yer verilmiştir. Onların eserleri es-Safedî'ye ait el-Vâfi bi'l-Vefâyât, İbn Hacer el-Askalânî'ye ait ed-Dureru'l-Kâmine, es-Sehavî'ye ait el-

KAYNAKÇA

Sayeed, Asma; Çev. Orhan Yılmaz, "Kadın ve Hadis Rivayeti: Memlukler Dönemi Şam Bölgesinden İki Örnek (II. Bölüm)", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 9 (2016/9), ss. 171-186.

bağları, onun hadis ilmi sahasındaki çalışmalarını sürdürürken hadis âlimlerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

Kadınların eğitim görmesi ve ders vermesi, Benî Kudâme ailesinin yabancı olduğu bir gelenek değildi. Nitekim bu kabilenin en önemli fakihlerinden Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (ö. 620/1223), Bağdat yolculuğu esnasında üç meşhur kadından hadis dinlemiştir. Bu üç kadın Hatice en-Nehrevaniye (ö. 570/1174), Nefise el-Bezzâze (ö. 563/1167) ve Şâhide el-Kâtibe (ö. 584/1188) idi.³ Benî Kudâme ailesinden İbrâhîm b. el-Vâhidî ve (ö. 614/1217) Muhammed b. Abdi'l-Hâdi (ö. 658/1259) isimli iki şahıs daha Şâhide el-Kâtibe'den hadis dinlemiştir.⁴ Benî Kudâme ailesinden, kadınlara hadis okutanlar da vardı. Zeyneb bnt. el-Vâsitî de Benî Kudâme'nin okuttuğu öğrencilerinden biriydi.⁵ Zeyneb bnt. Kemal de, yukarıda zikredilen Muhammed b. Abdi'l-Hadi'ye hadis okuyanlardan biridir. Bu örnekler, Âişe'nin Benî Kudâme kadınları arasında istisna olmadığını ortaya koymaktadır.⁶

Âişe, Selahiye'nin eğitilmiş kesiminden seçkin bir ailenin çocuğu olduğunu açıkça iddia etmiş olsa da, babası Muhammed b. Abdi'l-Hâdi'nin (680-749/1281- 1348) önemli bir âlim olduğuna dair çok az delil vardır. Onun, Selahiye'de muhaddis değil muhtesib (pazar müfettişi) olduğu biliniyordu.⁷ Öyle olsa bile Muhammed b. Abdi'l-Hâdi'nin, Şam'ın önde gelen âlimleri ile bağlantı kurmuş olması muhtemeldir.⁸ O, hadis hakkında ne öğrenmişse bunları kızıyla

Lami'de yer almaktır. Yine İbn Tolun'un bir ciltlik Selahiye'nin Tarihi isimli eseri, Benî Kudâme'ye mensup pek çok kişinin biyografisini ihtiva etmektedir.

³ İbn Kudâme'nin tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Mikdam b. Nasr el-Makdîsî'dir (541-620/ 1146-1223). Biyografisi için bkz. ez-Zehebî, Siyer, c. 22, s. 165-173; Hatice en-Nehrevaniyye'nin biyografisi için bkz. ez-Zehebî, Siyer, c. 20, s. 551; Nefise el-Bezzah'ın biyografisi için bkz. ez-Zehebî, Siyer, c. 20, s. 489.

⁴ Abdullah b. el-Vâhid için bkz. İbn Tolun, s. 335-7; Muhammed b. Abdi'l-Hâdi için bkz. ez-Zehebî, Siyer, c. 23, s. 342; c. 22, s. 167.

⁵ ez-Zehebî, Siyer, c. 22, s. 167.

⁶ Benzeri örnekleri, İbn Tolun'un el-Kâlaid isimli kitabında bulmak mümkündür. Bkz. İbrâhîm b. Ahmed, s. 304; Ahmed b. Bakr, s. 334, Abdurrahman b. Ali, s. 308, Ömer b. Muhammed b. Ahmed, s. 287.

⁷ İbn Tolun, el-Kâlaid, s. 271; Ayrıca bkz. Salih Abbas, "Min Ricâlî'l-Hisbeh fi'l-Karneyn" Dirâsâtu'l-Hisbe ve'l-Muhtesib 'İnde'l-'Arab, Bağdat 1988, s. 201-49.

⁸ Lapidus, Memluk şehirlere üzerine yaptığı çalışmada, âlimlerin farklı bir sınıfı oluşturmadığına dikkat çekmiştir. Onların pazar müfettişi, maliye memuru, kâtip, okul

paylaşmıştır. Nitekim İbn Tolun, Âişe'nin o dönemde hadis âlimleri yanında babasından da hadis dinlediğini kaydetmiştir.⁹ Âişe'nin ablası Fâtıma bnt. Muhammed'in (719-803/1319-1400) de hadis eğitimi alması ve hadis okutan ünlü bir muhaddis olması, Muhammed'in kızlarını yetiştirme konusunda istekli ve azimli olduğunu göstermektedir.¹⁰ Babalarının dışarıdan edinmeye çalıştığı ilmî çabalarına ilaveten Âişe ve Fatıma, aile içindeki eğitim ağına da dâhil olmuşlardır. Örneğin; Âişe ve Fatıma'nın yeğenlerinden biri, Hanbeli mezhebine mensup ünlü fakih ve fikir adamı İbn Teymiyye (d. 728/1327) ile birlikte eğitim görmüştür.¹¹ Onun Şam'da bulunan önemli âlimlerle olan ilişkisi, Âişe ve Fatıma'nın muhaddis olarak yetiştirmelerine katkı sağlamış olabilir.

Zeyneb bnt. Kemal örneğinde olduğu gibi, Âişe bnt. Muhammed'in de hadise olan ilgisi oldukça erken yaşlarda başlamıştır. Âişe henüz dört yaşında iken, dönemin ünlü hadis otoritesi el-Hacer'in (ö.730/1329) huzuruna getirilmiştir.¹² Hatta o, bu dersler neticesinde el-Buhârî'nin *Sahîh*'ini rivayet etmek üzere icazet bile almıştır. el-Hacer, önemli hadis âlimlerinden biri olan İbnu'l-Zebîdî'den (ö. 649/1251) *Sahîh*'i dinleyen biri olarak rağbet görmekteydi.¹³ Âişe bnt. Muhammed'in, el-Hacer'den *Sahîh*'i rivayet etmesi ona şöhret kazandırmıştı. O, *Sahîh*'i Şam, Selahiye, Kahire, Mısır, Hama, Belebek, Humus ve bölgede bulunan diğer yerleşim yerlerinde en az

müdürü, cami görevlisi hatta tüccar olarak çalıştıklarını açıklamıştır. Ayrıca Lapidus pazar denetçisinin, kadı, maliye müdürü, ordu yargıcı ile birlikte önemli bir görev üstlendiğini ifade etmiştir. Lapidus, age., s. 108-9.

⁹ İbn Tolun, el-Kalâid, s. 287.

¹⁰ Fatıma'nın biyografisi için bkz. es-Sehâvî, ed-Dav'u'l-Lâmi', c. 12, s. 103.

¹¹ Onun adı, Muhammed b. Ahmed b. Abdi'l-Hâdi b. Abdi'l-Hamid b. Abdi'l-Hadi b. Yûsuf b. Kudâme'dir (704-44/1304-43). O aynı zamanda, Hanbeli fihri üzerine yaptığı çalışmalar ile dikkat çekmiştir. Biyografisi için bkz. İbn Receb, c. 2, s. 436-9; İbn Tolun, s. 313-6. Onun Âişe ile olan bağlantısı, es-Sehâvî'nin Âişe'nin kız kardeşi Fatıma'nın biyografisini kaydetmesi vesilesi ile tespit edilmiştir. Biz burada, onların (Âişe ve Fâtıma) babasının Muhammed b. Ahmed'in amcası olduğunu öğreniyoruz. es-Sehâvî, el-Dav'u'l-Lâmi', c. 12, s. 103.

¹² Tam adı, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Tâlib b. Ni'me b. Hasan b. Ali b. Beyan'dır. İbn Kesîr, el-Bidâye, s. 14, s. 150.

¹³ Bu bilgi için bkz. ez-Zehebî, Zeylu'l-'İber, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985, c. 40, s. 88; İbn Kesîr, el-Bidâye, c. 14, s. 150; İbn Hacer, ed-Durer, c. 1, s. 152-153; İbn Tolun, s. 298-99; İbn el-Kâdi, Zeylu'l-Vefâyât el-A'yân, Kahire, t.y., c. 1, s. 28; İbnu'l-İmâd, c. 6, s. 93; İbn ez-Zebîdî için bkz. ez-Zehebî, Siyer, c. 25, s. 251-2.

yetmiş kez rivayet etmişti.¹⁴ Buhârî'nin *Sahîh*'ini el-Hacer'den rivayet eden herkesten daha uzun bir ömür yaşadığı için Âişe isminin hadis araştırmaları için isnatta yer alması, arzulan bir durum olmuştur.¹⁵

Âişe'nin biyografisinde, el-Hacer'e ilaveten on yedi hocasının daha ismine rastlanmaktadır. Kayıtlarda, Âişe on yedi yaşında iken hocalarından dokuzunun ölmüş olduğu bildirilmiştir. Onun biyografisinde ismi geçen hocalardan dördü bayandır. Bunlardan üçü Şam'ın meşhur muhaddislerinden; Sitt el-Fukahâ bnt. İbrâhîm (d.726/1325), Zeyneb bnt. Yahyâ (d.735/1334), Zeyneb bnt. Kemal'dir. (ö. 740/1339).¹⁶ Dördüncüsü ise Âişe bnt. Muhammed b. el-Muslim el-Harrânî'dir (ö.736/1335).¹⁷ Bu kadınların ölüm tarihleri, Âişe'nin onlarla çok erken yaşta iletişim hâlinde olduğunu ortaya koymaktadır. Sitt el-Fukahâ öldüğünde Âişe'nin dört, Zeyneb bnt. Yahyâ öldüğünde on bir, Zeyneb bnt. Kemal öldüğünde on yedi, Âişe bnt. Muhammed b. el-Muslim öldüğünde on dört yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Âişe'nin, altı erkek hocası ile de erken yaşlarda iletişim hâlinde olduğu görülmektedir.¹⁸ Bu hocalarının tamamı, Âişe on beş yaşında iken vefat etmiştir.

Âişe, erken yaşlarda pek çok kitabı rivayet etme icazeti elde etmiştir. Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'leri,¹⁹ İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'si, et-Tâi'nin *el-Erba'în* derlemeleri,²⁰ Ebû'l-Cehm'in küçük bir hadis

¹⁴ İbn Hacer, ed-Durer, c. 1, s. 152.

¹⁵ Âişe'nin biyografisini yazan müellifler, Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine otorite olan el-Hacer'den Buhârî'yi rivayet eden son kişinin Âişe olduğunu kaydetmişlerdir.

¹⁶ Sitt el-Fukahâ bnt. İbrâhîm'in biyografisi için bkz. Kehhâle, c. 2, s. 161-2; Zeyneb bnt. Yahyâ için bkz. age. c. 2, s. 122-3.

¹⁷ Kehhâle, c. 3, s. 189-90.

¹⁸ Altı erkek hocanın biyografilerinde ölüm tarihleri şu şekilde kayıtlıdır. 1. İbrâhîm b. Sâlih b. Hâşim b. Abdullâh b. Abdurrahman b. el-Hasân b. Abdurrahman b. el-Azamî el Halebî (ö. 731/1330), ed-Durer, c. 2, s. 28-29; 9; 2), Ahmed b. Ebî Tâlib b. Ebî'n-Nâim Ni'mah b. Hasân b. Ali b. Beyyan el-Sâlihî el-Hacer (ö. 730/1329), ed-Durer, c. 2, s. 152-3; 3) Ebû Bekir b. Muhammed b. er-Râdi, Abdurrahman b. Muhammed b. Abdu'l-Cebbâr el-Makdîsi (ö. 738/1337), ed-Dürer, c. 1, s. 491; 4) Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh b. Abdi'l-Gani b. Abdi'l-Vâhid b. Ali b. Suru el-Makdîsi (ö. 732/1331), ed-Durer, c. 2. s. 361; 5), Abdullâh el Hüseyin b. Ebî Tâlib b. Ebî'l-İsa el-Ensârî (ö. 735/1334), ed-Durer, c. 2. s. 362-3; 6), Yahyâ b. Fadlullâh b. Muclî b. De'cen b. Halef b. Nasr b. Mansur b. Ubeydullâh b. Ali b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Ömer el-'Adevî (ö. 738/1337), ed-Durer, c. 5, s. 199-200.

¹⁹ Age., c. 12, s. 81.

²⁰ İbn Hacer, İnbau'l-Gumr, c. 3, s. 25; Bu kitap, Hacı Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1656) Keşfu'z-Zunûn an Esâmî ve'l-Funûn isimli eserinde tanıtılmaktadır. Beyrut 1990, s. 56.

derlemesi (cüz) ve Herevî'nin *Zemmu'l-Kelâm*'ı, onun rivayet etmek üzere icazet aldığı eserlerdendir.²¹ İbn Hacer, yazdığı on dört kitabında Âişe ismine atıfta bulunmuş, fakat onun biyografisinden bahsetmemiştir.²² İbnu'l-İmâd (ö. 1089/1678) ise, Âişe'nin son yıllarından hayranlıkla söz etmiştir. Onun, çağdaşları arasında en iyi isnadlara sahip hadisleri dinlediğini ve rivayet ettiğini söylemiştir (Kânet fî âhir 'umrihâ esnede ehlu'z-zemânihâ mükessiraten semâ'an ve şuyûhan).²³ Kehhâle de, Hafız Necmuddîn tarafından Âişe'nin kaynakları ile ilgili düzenlenmiş alfabetik indekse atıfta bulunmuştur.²⁴ Gelecekte Âişe isminin yer aldığı sema ve rivayet etme icazetleri üzerine yapılacak araştırmalar, onun bilgi seviyesini ortaya koymada yardımcı olacaktır.²⁵

Âişe bnt. Muhammed'in yetiştirdiği öğrenciler, onun ne derecede önemli bir muhaddis olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, onun en meşhur öğrencilerinden biridir. İbn Hacer'in hadis ilmi sahasındaki başarısı, Buhârî'nin *es-Sahîh* isimli eserine yazdığı *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli hacimli ve kabul görmüş eserinde ortaya çıkmıştır. İbn Hacer'in bu önemli eserinde Âişe'den de nakiller vardır.²⁶ Fakat İbn Hacer'in, Âişe ile birlikte *Sahîh*'i ne kadar tedris ettiği belli değildir. Öyle görünüyor ki İbn Hacer'in isnadlarda Âişe ismini zikretmesi, İbn Hacer'in hadis nakli konusundaki şöhretini artırmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi, İbn Hacer onun ismini on beş eserinde isnad zincirlerinde zikretmiştir.²⁷ Okuduğu tahkikli veya tahkiksiz her kitapta Âişe ve kız kardeşi

²¹ Kehhâle, İ'lâm, c. 3, s. 188. Ebû'l-Cehm'in cüzü için bkz. Hacı Halife Keşf, s. 584; Zemmu'l-Kelâm, Hanbeli mezhebinin kelama yönelik eleştirilerini içeren yayımlanmış bir kitaptır.

²² İbn Hacer, el-Mu'cemu'l-Mufehres, s. 669. Bu eserlerden ikisi, hadis derlemesi olarak bilinen kırk hadis türünde kitaplardır. Geriye kalan on ikisi ise, farklı konular içeren fevaid türü kitaplardır.

²³ İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, c. 7, s. 121.

²⁴ Kehhâle, c. 3, s. 187.

²⁵ Mu'cem es-Sem'iyât ed-Dımeşkiyye, 550/1155-750/1349 yılları arasında kaydedilen icazetlere tahsis edilmiştir. Bu yüzden, Âişe'nin öğretmenlik yaptığı dönemdeki icazetleri kapsamıyor. Onun öğrencilik yıllarına gelince bu eser, Âişe on bir yaşında iken katıldığı bir toplantıdaki aldığı bir icazet olarak kaydedilmiştir. Mu'cemu's-Semâ'at, Şam, s. 349.

²⁶ Kehhâle, c. 3, s. 188.

²⁷ İbn Hacer, el-Mu'cemu'l-Müfehres, s. 669.

Fâtıma ismine rastladığını kaydetmiş olması oldukça ilginçtir.²⁸ İki kız kardeşin sıklıkla aynı mecliste bulunup bulunmadığı bilinmese de, İbn Hacer her ikisinden de ortak alıntılar yapmıştır. İbn Hacer'e ilaveten Âişe, 'İzzuddîn, Ahmed b. Kâdi'l-Kudât Burhâneddîn (800-876/1397-147),²⁹ Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrullâh (800-876/1397-1471)³⁰ ve Kemâluddîn Muhammed b. el-Kâdî Nâsiruddîn (796-856/1393-1452) gibi Memlukler döneminde şöhrete ulaşan âlimler yetiştirmiştir.³¹ es-Sehâvî, dinî sahada araştırma yapan pek çok âlimin, özellikle de rihle yapanların ona gidip nakilde bulduklarını not etmiştir. Bundan hareketle biz onun, Şam ve civarında meşhur olduğu sonucunu çıkarabiliriz.³²

Âişe bnt. Muhammed, sadece yukarıda isimleri zikrolunan erkeklerle nakilde bulunmamış, aynı zamanda pek çok kadına da hadis nakletmiştir. es-Sehavî, Âişe bnt. Muhammed'e öğrencilik yapan 31 bayanın ismini tespit etmiştir.³³ es-Sehavî, hadis rivayetinde otorite olan birkaç kadın âlimin verdiği bilgilere dayanarak, bu kadınların çoğunun doğum tarihleri, eşleri ve çocukları hakkında bilgiler vermiştir. Örneğin; Zeyneb bnt. Ali b. Muhammed b. Abdi'l-Ber'am'ın verdiği haberden onun, Âişe'den Buhârî'nin *es-Sahîh* isimli eserini dinlediğini öğreniyoruz.³⁴

Kullandığımız biyografik bilgiler içinden sadece birkaç tanesi, Âişe'nin bayan ve bay öğrencileri ile olan ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân vermektedir. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz dört erkek öğrencisi, Âişe elli yaşını geçtikten sonra dünyaya gelmiştir.

²⁸ Benzeri ifadeler için bkz. İbn Hacer, el-Mu'cemu'l-Müfehres, s. 905, 927, 973, 1014, 1022, 1106, 1117, 1160, 1276, 1394, 1400, 1414, 1520, 1611, 1615.

²⁹ Biyografisi için bkz. Ali b. Dâvûd el-Cevherî es-Sayrefî (ö. 849/1445), İnbâu'l-Haşr, bi Ebnâi'l-Asr, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1970, s. 345-6.

³⁰ es-Sayrefî, s. 450-1.

³¹ Yûsuf b. Tağribirdî (ö. 874/1470), Nucûmu'z-Zâhira fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire, Kahire 1972, c. 16, s. 13-14. Memlukler dönemindeki entelektüel kültürü açıklayan iki makale yazılmıştır. Ulrich Haarmann, "Arabic in Speech, Turkish in Lineage" Journal of Semitic Studies, 33 (1981), s. 81-114; Jonathan Berkey, "Silver Threads among the Coal, A Well-Educated Mamluk of the Ninth/Fifteenth Century," Studia Islamica, 73 (1991), s. 109-2.

³² es-Sehavî, ed-Dav', c. 12, s. 81.

³³ Âişe'nin bayan öğrencileri için bkz. es-Sehavî, ed-Dav', c. 12, s. 46, 47, 60, 103, 145, 156, 169, 231, 232, 258, 339, 346, 409, 488, 593, 609, 694, 741, 806, 843, 860, 919, 946, 975, 978, 983, 984, 987, 999, 1002, 1004.

³⁴ es-Sehavî, ed-Dav', c. 12, s. 44, 258.

Şurası kesindir ki Âişe bnt. Muhammed elli yaşında iken İbn Hacer, yetmiş üç yaşında iken Kemâluddîn Muhammed, yetmiş yedi yaşında iken de diğer ikisi İzzuddîn Ahmed ve Ahmed b. İbrâhîm dünyaya gelmiştir. Bayan öğrencileri de, ileri yaşlarındaki döneminde onunla birlikte olabilmişlerdir. es-Sehavî, bu kadınlardan yirmi yedisinin doğum ve icazet alma tarihlerini bir bütün hâlinde düzenli bir şekilde vermiştir. Bunlardan sadece Fâtıma bnt. Ali b. Mansûr (ö. 770/1368), Âişe bnt. Muhammed kırk yedi yaşında iken doğmuştur. Geriye kalanlardan iki öğrencisi o yetmişlerinde, Sekiz öğrencisi o seksenlerinde iken doğmuştur. İcazet tarihlerine gelince, bayan öğrencilerden biri o altmışlarında iken, on biri o seksenlerinde iken, altısı ise o doksanların başında iken icazet almıştır. Bu hoca-talebe arasındaki yaş ilişkisi, daha önce ifade ettiğimiz Fâtıma bnt. Kemal'in hayatındaki hoca-talebe ilişkisinden farklı değildir. Âişe'nin öğrencilerinin biyografisinden çıkarılabilen diğer bir sonuç da, onun şöhretinin ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığı ile ilgilidir. es-Sehavî, onun yirmi altı bayan öğrencisinden yirmi birinin Mekke, ikisinin Halep, birinin Kahire ve birinin de Bulak şehirlerinden olduğunu bildirmiştir. Biz, öğrencilerinin Âişe ile görüşmek için Selahiye'ye mi geldiğini yoksa Âişe'nin öğrencileri ile memleketlerinde mi görüştüğünü bilmiyoruz. İcazetler, gıyabi olarak da verilmiş olabilir. Ancak öğrencilerinin bulunduğu bölgelerde, bir muhaddise olarak Âişe'nin şöhrete ulaştığı açıktır. Mekkeli olan öğrencilerin isimleri sıklıkla tekrarlanmıştır. Bilindiği üzere hac sezonu, ilim elde etmek için iyi bir fırsattır. Böyle dönemlerde Âişe, kendisinden icazet alabilmek için aranan bir kişidir.

Âişe bnt. Muhammed, doksan üç yaşında iken vefat etmiştir. O, öldükten sonra Selahiye bölgesindeki en önemli raviler zincirine dâhil edilmiştir.³⁵ Cenaze namazı Şam'ın cemaat bakımından en kalabalık camilerinden biri olan el-Câmi' el-Muzafferî'de kılınmıştır. Onun biyografisine yer veren İbn Tolun, şu notu kaydetmiştir. "Her bölgeden pek çok insan onun ölümünde hazır bulundu."³⁶Talebe ve

³⁵ Bu araştırma esnasında, Âişe'nin evliliği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadım.

³⁶ İbn Tolun, s. 288.

hoca olarak elde ettiği başarılar ona, imrenilecek bir şöhret ve örnek bir muhaddise olma ödülü kazandırmıştır.

A) Ortak Özellikler

Zeyneb bnt. Kemal ve Âişe bnt. Muhammed'in hayatları yaklaşık olarak iki asrı kuşatmıştır (646- 816/1248-1413). Yukarıda anlatılan biyografiler, hadis rivayet sisteminin o dönemde çok istikrarlı olduğunu ve bu bayan hadisçilerin kariyer hayatlarının pek çok açıdan benzeştiğini göstermektedir. Her ikisinin hayatındaki ortak özellikler, Memlukler dönemindeki kadınların hadis nakletme konusundaki ortak özellikleri olarak da değerlendirilmelidir. **Birinci** ortak özellik; her iki muhaddisin, öğrencilerine ilaveten hocalarıyla olan ilişkilerindeki benzerliklerdir. **İkinci** benzerlik; her ikisinin, kariyerlerinin oluşmasında kadın ve erkeklerle iletişim kurmuş olmalarıdır. O dönemde karma eğitimin de olduğunu gösteren bu delil, aynı zamanda Orta Çağ İslam tarihinde kadın erkek ilişkilerine ışık tutmaktadır. **Üçüncü** olarak; onların başarılarını gösteren bu kayıtlar, medrese sistemi dışında da eğitimin olduğunu göstermektedir. Genel olarak eğitim kurumlarında verilen maaş ve bağışlardan mahrum bırakılmış olsalar da bu bayan muhaddislerin üstün başarısı, onların sahalılarında mükemmel bir eğitim aldıklarını açıklamaktadır. **Dördüncü** olarak; her iki kadın da hadis derleme konusunda ilk otoritelerdendir. Ayrıca onlar fıkıh, gramer, teoloji ve şiirle de ilgilenmişlerdir. Son olarak; her iki muhaddisin çalışmaları, yaşadıkları dönemde Hanbeli çevrelerinde daha çok kabul görmüştür.

Zeyneb ve Âişe'nin eğitim geçmişleri, onların geniş hadis bilgisini bir ila on iki yaş arasında elde ettiklerini ortaya koymaktadır. Modern dönemlerle kıyaslandığında, bilimsel veriler kullanan uzmanlara göre onların eğitim aldıkları bu yaşlar, okul öncesi dönem ile ilkokul yaşlarına denk düşmektedir. Orta Çağ'da Müslümanların hadis rivayeti sahasındaki bu uygulaması, Hz. Muhammed ve onun ashabından gelen dinî öğretiyi aslına uygun olarak bir sonraki kuşağa nakletmeyi amaçlıyordu. Güvenilir raviler tarafından rivayet edilen en kısa isnadlar araştırılıp hadislerin aslının muhafaza edil-

mesi temel gaye idi. Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1070) ve İbn Salah eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) gibi meşhur hadis âlimleri, daha sonra öğrendikleri hadislerin doğru bir şekilde nakledilmeleri şartıyla küçük yaşta çocuklara da icazet verilmesi konusunda hemfikirlerdi.³⁷ Pek çok sayıda icazet alan Zeyneb ve Âişe'ye ilaveten, beş yaşından önce icazet ile ödüllendirilen başka kadınlar da vardı. Bu kadınların hayatları İbn Hacer'in *ed-Dureru'l-Kâmine* ve es-Sehavî'nin *ed-Dav'u'l-Lâmi*' isimli eserlerinde yer almaktadır.³⁸

Yaşları ilerlemiş olan otorite ravilerin çok genç olanlara hadis rivayet etme geleneği, diğer Müslüman bölgelerde de sürdürülmüştür. Richard Bulliet 10/16 ve 11/17. yüzyıllardaki Nişabur üzerine yaptığı bir çalışmada, erkek öğretmen-öğrenci ilişkilerini incelemiş ve Zeyneb ve Âişe'nin hocaları ile olan ilişkisine benzer ilişki örnekleri kaydetmiştir.³⁹ Nişabur'daki iki yüz âlim üzerine yaptığı çalışmada Bulliet, hadis hocalarının özellikle eğitimlerinin son aşamalarında bulunan genç öğrencilere sahip olma eğilimi gösterdiklerini not etmiştir. Hadis eğitimi, genellikle çocuk dört yaşında iken baba, amca veya dayının ilgilenmesi ile çok erken dönemde başlardı. Hadis öğrencilerinin genç yaşta iken ders aldıkları hocaları, sıklıkla onların biyografisi içinde zikredilmiştir.⁴⁰

Hadis tahsili, genç yaşta iken sona ermezdi. Bulliet, bir öğrenci yaklaşık olarak yirmili yaşların sonuna doğru tüm hadisleri okutmak üzere icazet aldığını ve başkalarına icazet verebilecek duruma geldiğini kaydetmiştir. Öğrenci daha sonra hadis eğitimine devam etse de bu, resmî olarak katıldığı hadis meclisleri kadar faydalı olmazdı.⁴¹ Âişe ve Zeyneb'in durumunda olduğu gibi, öğrenciler on

³⁷ Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1070), *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1988, s. 76-7; İbn Salah eş-Şehrezûrî (ö. 643/1071); *Mukaddimetu İbn Salah fî Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 1995, s. 108-9.

³⁸ Bu durum, mezkûr iki kitaba ilaveten Kehhâle'nin 'Alâmu'n-Nisâ isimli mecmuasında da rahatlıkla görülebilir. Roded, çalışmasında benzeri gözlemler yapmıştır. *Age.*, s. 70-1.

³⁹ Richard Bulliet, "The Age Structure of Medieval Education," *Studia Islamica*, 1983, s. 105-17.

⁴⁰ Berkey, Bulliet gibi sayısal verilerle çalışma yapmamış olsa da, Memlukler dönemindeki eğitim yaşı ile ilgili olarak benzeri sonuçlara ulaşmıştır. Berkey, *Transmission of Knowledge*, s. 177.

⁴¹ Bulliet, s. 114-5.

dört yaşından önce ders aldığı hocaların etkisi altında kalırlardı. Aynı şekilde bu iki muhaddis de, ileriki yıllarda öğrencilerin biyografilerinde yer almışlardır. Biyografik eserler, hadis rivayetinde bulunan bay ve bayan muhaddislerin yaşları hakkında bilgi vermiş olsa da, onların meslekî kıdemleri hakkında kesin bilgi vermez. Sosyal hayata katılma konusunda kadınlar üzerinde baskı olduğu için, yetişkinlik dönemlerinde hangi kadınların ilim meclislerine katıldığını kesin olarak bilmek zordur. Bu konu, aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

Çok yaşlı olan ravinin çok genç olan raviye hadis rivayet etmesi, âli isnad elde etme arzusunun bir tezahürü olarak izah edilebilir. Zeyneb ve Âişe'nin de içinde bulunduğu pek çok ravi, araştırmaların çok hızlı olduğu nadir görülen bir dönemde yaşadılar. Kıymetli olduğu için, âli isnad elde etmek üzere tetkiklerin yapılmasını doğal bir süreç olarak değerlendirmek gerekir. Âli isnadın kıymetine binaen biyografik eser yazarları, ömürleri uzun olan ravilerin başarılarını kaydetmeye öncelik vermişlerdir. Ancak bu istatistikî bilgiler, tarih kitaplarında abartılarak sunulmuştur. Memlukler dönemindeki hayat üzerine yapılacak araştırmalar, biyografik kaynaklarda sıklıkla yer alan seksen ve doksan yaşlarındaki ravilerin kimliklerine ışık tutacaktır.

Zeyneb ve Âişe'nin çalışmaları hakkında bilgi veren Orta Çağ dönemi araştırmaları, onların erkek hoca ve öğrencilerle de iletişim hâlinde olduğunu kaydetmişlerdir. Zeyneb ve Âişe'nin bu durumunun analizi, İslam tarihinde kadın- erkek ilişkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Kadınların eğitim sahasında erkeklerle ortak çalışmalar yaptığını gösteren bu kuvvetli deliller, o dönemde sosyal yapının bozulmadığını düşündürmektedir. Mısır Memluklerinin eğitimi üzerine yapılan bir çalışma, şehirde yaşayan kadın ve erkeklerin birlikte dinî eğitim alabildiğini ortaya koyan bir dünyadan söz etmektedir. Elizabeth Sartain, Celâleddin es-Suyûtî'nin hayatını anlattığı eserinde, 9/15. yüzyılda çok sayıda hadis rivayet eden kadından söz edildiğini doğrulamıştır. O, yetişkin erkek ve kadınların bir arada bulunmasını yasaklayan kültürel kurallar

olduğunu ve ergenlik yaşına kadar karma eğitim gören kızların buluş yaşına (on üç yaşına) erdikten sonra ayrıldıklarını not etmiştir. Ayrıca, cinsel arzuları tükenmiş yaşlı kadınların da yetişkin erkeklerle hocalık yapabildiğini kaydetmiştir.⁴² Zeyneb ve Âişe'nin kariyer grafiğini yansıtan gençlik ve yaşlılık dönemlerindeki aktiviteleri de, Sartain'ın bu konudaki düşüncesini desteklemektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi gençlik ve yaşlılık yılları arasında geçen dönem, biyografi yazarları ve tarihçiler tarafından kayda değer bulunmamıştır. Kadınların Hadis rivayeti sahasındaki durumları konusunda yapılacak araştırmalarla doğrulanabilecek iki varsayım vardır. Birinci varsayım şudur: Buluş çağına gelen kızlar, sıkı dinî kurallar gereği karma hadis rivayet meclislerine katılamazlardı. Erkeklerle birlikte hadis meclislerine katılmak yerine onlar, çocukluk dönemlerinde aldıkları icazetlerle kendilerini müstakil çalışmalara adanlardı. Toplumdaki mevcut kuralları bozmayacak derecede yaşlandıklarında ise, erkek ve kızlar için tahsis edilen sınıflarda hadis meclislerine katılabilirlerdi.⁴³

Daha çok delilin bulunduğu ikinci varsayım ise şudur: Bayan muhaddislerin bu sahadaki ilmî kariyerleri, büyük oranda erkek meslektaşları ile paralellik arz etmektedir. Yani onlar, kapalı mekânlarda sadece bayanlara ayrılmış meclislerden ziyade, hem erkek hem de kadınlar için açık olan hadis meclislerinde eğitimlerine devam etmişlerdir. Bu konuda, Zeyneb bnt. İsmâîl b. İbrâhîm b. Sâlim b. Barakât b. Sa'd (d. 659/1260) güzel bir örnektir.⁴⁴ *el-Mu'cemu's-Sema'ât ed-Dimaşkiyyât* isimli eser, onun yirmili ve otuzlu yaşlarda iken dinleyici olarak katıldığı iki toplantının tarihini ve yerini kaydetmiştir.⁴⁵ Bu iki toplantı, erkek ve kadın katılımcılarla gerçekleşmiştir. Hadis dinleme (sema'at) ve icazetler, biyografik eserlerde yer almayan detaylara işaret ettiği için kaynakların daha detaylı incelenmesi hâlinde kadınların, gençlik ve yaşlılık dönemlerinde hadis meclislerine

⁴² Sartain, age., s. 125-127.

⁴³ Sartain, age., s. 125-127.

⁴⁴ İbn Hacer, ed-Durer, c. 2, s. 211; İbn Hacer dışında başvurulmuş diğer biyografik eserler, onun ölüm tarihini kaydetmemiştir.

⁴⁵ el-Mu'cemu's-Semâ'ât, s. 312.

katıldıklarını ortaya koyacaktır. Bu konuda sadece biyografik kaynaklar yeterli değildir. Detaylı bir araştırma, hadis nakli konusunda kadınların yerini tam olarak ifade edebilir.

Sistematik olmayan kanıtlar da kadınların, bizim kabul etmekte güçlük çektiğimiz yaşlarda bile dinleyici olarak halka açık eğitim toplantılarına katıldığını ortaya koymaktadır. Söz gelimi Maliki âlim İbnu'l-Hacc el- Abderî (ö. 737/1336), camilerde ve erkeklerin kendi aralarında yaptıkları hadis meclislerine kadınların katılmalarının istenmediğini ifade etmiştir. Çünkü kadınlar, bu toplantılarda erkeklerle aynı meclisi paylaşırlardı ve bu birliktelik esnasında kadınların mahrem yerleri (avret) açılabilir ve erkekleri rahatsız edebilirdi. (avret; bir kadının, kendisine namahrem olan bir erkeğin görmesi yasak olan bedeninin bir bölümüdür.)⁴⁶ Kadınların toplumsal hayatta söz sahibi olmaları konusunda oldukça tutucu olan İbn Hacc'ın, kadınların hadis meclislerinde yer almalarına karşı çıkmaması oldukça ilginç bir durumdur.⁴⁷ İbnu'l-Hacc, daha çok kadınların rahatsızlığa neden olan tavırlarına karşıydı. Gerçekte İbnu'l-Hacc, kadınlara din eğitimi verilmesinden yanaydı. O, eğer kocası gerekli eğitimi verecek düzeyde değilse, hanımının daha bilgili kişilerden eğitim almasına müsaade etmesi gerektiği görüşündeydi. İbnu'l-Hacc, eğer kocası eğitim almasına izin vermezse, kadının adli yargıya başvurmak suretiyle hakkını aramasını tavsiye etmiştir.⁴⁸ Kadınlara eğitim verecek bir kadın bulunmadığı takdirde, kadınların bir araya gelerek camilerde oluşturdukları ilim halkalarında erkek bir hocadan ders almalarına koca karşı çıkmamalıdır. Belli yaşa erişmiş

⁴⁶ İbnu'l- Hacc el-Abderî (ö. 737/1336), el-Medhal, Matba'atu'l-Mısriyye bi'l-Ezher, Kahire 1929, c. 2, s. 219; Berkey, kadınların eğitim konusunda yaptığı değerlendirmelerinde sistematik olmayan delillere istinaden, Memlukler döneminde cinsiyetten kaynaklanan engellemelerin hadis nakli alanında da etkili olduğu sonucunu çıkarmıştır. Berkey, Transmission of Knowledge, s. 177.

⁴⁷ İbnu'l-Hacc, kitabının başından sonuna kadar kadınlara karşı tutucu tavır sergilemiştir. Özellikle bkz. Bir sonraki bölüm; Kadınların çeşitli ihtiyaçlar ve nedenlerden dolayı dışarı çıkması. Medhal, c. 1, s. 245-72.

⁴⁸ İbnu'l-Hacc, Medhal, c. 1, s. 276-77. İbnu'l-Hacc'a göre eğitim alma hakkı verilmeyen kadın, durumunu hâkime bildirmelidir. Resmî görevli olan hâkim, kadının hakkı olan dünyalık bir malı almada kocayı zorladığı gibi, din eğitimi hakkı konusunda da kocayı zorlayarak bu hakkın kadına verilmesini sağlamalıdır. Dinî konularda kocanın hanımına öğretmesi gereken zorunlu bilgiler konusunda ayrıntılı tartışmalar için bkz. İbn Hacc, Age., c. 1, s. 209-10.

kadın ve erkekler arasındaki ilişkiyi, yakınlaşmayı sınırlayan yasaklar olmasına rağmen hadis meclisleri gibi din eğitim ortamları istisnai durumlardandır.

Zeyneb ve Âişe'nin diğer bir ortak özelliği, medrese çatısı altında bulunmadıkları hâlde başarılı birer muhaddis olmalarıdır. Bir kadının, resmî olarak medresede ders verdiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.⁴⁹ Bununla birlikte, Orta Çağ'da Müslümanların farklı eğitim sistemleri, medreselerin kurulması ile sona ermemiştir. Selçuklu, Eyyubi ve Memlukler dönemlerinde medreselerin çoğalması, diğer resmî olmayan öğretim şekillerinin önemini azaltmamıştır. Maaşlı medrese hocaları, özel öğrencilere cami ve evlerde özel ders vermişlerdir. Bu derslere genellikle bayan öğretmen ve öğrenciler katılır; cami veya özel evlerde ilim halkası oluşturmak suretiyle eğitimlerini sürdürürlerdi.⁵⁰ Berkey'in kaydettiğine göre; İslam tarihi boyunca temel eğitim, kurumlardan ziyade gayr-i resmî bir şekilde kişiler tarafından yürütülmüştür.⁵¹ Medrese gibi resmî eğitim kurumlarına rağmen özel evler, kütüphaneler ve edebiyat salonları gibi çeşitli şekillerde süregelen gayr-i resmî eğitim biçimleri, kadınların nasıl eğitim aldıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Eğitim sisteminin bu farklı şekilleri ışığında Zeyneb ve Âişe'nin pek çok icazet alması ve bilgilerini diğer hadis öğrencilerine nakletmesi olağan dışı bir durum değildir. İbn Hacer, Zeyneb'in Halep, Şam, Bağdat, Eriha, Harran, İskenderiye ve Kahire âlimlerinden icazetler aldığını ve kalabalık öğrenci gruplarının, önemli kitapları ondan dinlemek için etrafını sardıklarını kaydetmiştir.⁵² Âişe'nin şöhreti, ilim talep etmek için yolculuk yapan öğrencilere oldukça cazip gelmekteydi. Zeyneb ve Âişe'ye ait dördüncü ortak özellik, her ikisinin hadis ilmi sahasındaki çalışmaları ve hadis rivayetinde bulunmalarıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi bu çalışmalar, daha çok Müslümanların ibadetleri ile ilgili çeşitli konulardaki hadis derlemeleri ve züht yanında temel il-

⁴⁹ Zeyneb'in Ziyaiyye Medresesinde toplantılara katıldığı kaydedilmiş olsa da, onun bir maaş karşılığında ders okutup okutmadığı bilinmemektedir.

⁵⁰ Sa'lebî, s. 332; Berkey, *Transmission of Knowledge*, s. 171; Roded, s. 76-8, 85.

⁵¹ Berkey, *Transmission of Knowledge*, s. 18.

⁵² İbn Hacer, ed-Durer, c. 2, s. 210.

mihâl bilgilerini içeren konulara tahsis edilmiştir. Delillerin ortaya koyduğu genel bir görüşe göre, bu dönemde kadınlar hadis rivayeti konusunda oldukça iyidir. Kadınların ilmî aktiviteleri içerisinde, hadis ilmi sahasındaki üstünlüklerini açıklayan birkaç muhtemel görüş vardır. Bunlardan biri şudur: Fıkıh, kelam veya tefsir derslerini almak, sonra da bunları okutmak için bir ya da daha çok hocadan uzun süre ve kesintisiz bir şekilde eğitim almak gerektirmekteydi.⁵³ Oysaki Memluk toplumunun kültürel ve dinî yapısı içerisinde evlenmemiş erkekler ve kadınlar arasında bir ilişkinin kurulması neredeyse mümkün değildi. Dahası kadınlardan, evlenmeleri ve çocuk vermeleri istenirdi. Ancak Zeyneb, bekâr yaşamayı sürdürdü. Bu faktör, ona bir muhaddis olarak başarılı olma imkânı sağladı. Hukuk veya din eğitimi için zamanla ilgili soruna ilaveten bir de ortak işlenen dersler, kadınların eğitim almasına engel oluyordu. Bir ücret veya maaş ödenerek yapılan ortak dersler de vardı. Bu ücretler, kadınların bu derslere katılmalarına engel oluyordu.

Zeyneb ve Âişe, Şam ve çevresinde gelişen Hanbeli din anlayışını desteklemişlerdir. Hanbeli anlayışı, gelenekçi rasyolait dinî yaklaşıma sahip kişilere baskı uygulayıp hadis vasıtası ile Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmalarını arzuluyordu. Onlara göre; günlük hayat içerisinde hadisleri ezberleme ve özümseyip yaşamak, kişinin kurtuluş yolu idi. Aynı şekilde, bu anlayışa uygun olarak 3/9. yüzyılın mutasavvıflarından İbn Ebî Dünyâ'nın (ö. 281/894) *Kitâbu Şükr lillâh* (Allah'a şükretmek gerektiğini ifade eden) isimli kitabı ve *el-Kandah* (Allah ve İlahî Emir), Zeyneb ve Âişe'nin nakilleri arasında yer almaktadır. Yine Âişe'nin, Hanbeli âlimlerinden Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Herevî'nin (ö. 481/1089) yazdığı *Zemmu'l-Kelâm ve Ehlihî* isimli kitabı okutması normal karşılanmalıdır. Hasân b. Muhammed el-Hallâl'ın (ö. 439/1047) kaleme aldığı fedail yahut menakıb türündeki *Kerâmetu'l-Evliyâ* gibi eserler, geçmişe saygı duyma anlayışını teşvik etmekteydi. Hanbeli toplumu içerisinde bu tür çalışmaların yayılması, kuşaktan kuşağa nakledilen Hanbeli sufi

⁵³ Makdisi, *Rise of Colleges*, s. 128-9; Berkey, *Transmission of Knowledge*, s. 179-80.

geleneğini desteklemiştir.⁵⁴ Ancak sistemli bir sufizmin, Zeyneb veya Âişe'nin kariyer edinmelerinde ciddi anlamda etkili olduğu da söylenemez.⁵⁵

Hâkim gelenek içinde toplumun eğilimi dikkate alındığında, Zeyneb veya Âişe'nin Selahiye'de yetişmesi bir tesadüf değildir. Biyografi yazarları, bu iki bayan muhaddisin ilim meclislerine katıldıklarını ve onların güvenilir raviler olarak kabul gördüklerini vurgulamışlardır. Aynı şekilde Zeyneb ve Âişe'nin, benzeri aktivitelerde bulunan pek çok kadın çağdaşı olduğu belirtilmiştir.⁵⁶ Selahiye'de kadınların ilmî aktivitelere yüksek düzeyde katılımı, toplumdaki farklı kesimlerin etkilendiği Hanbeli vizyonunun genişliğini açığa çıkarmaktadır. Aslında bu dönemlerde, kadınların yasal olarak dinî akademik çalışmalara katılması pek yaygın olan bir durum değildi. Buna rağmen, Hanbeli anlayışının yaygın olduğu çevrelerde bu bayanların hadisle meşgul olması takdirle karşılanmıştır. Böylece Hanbeli ilmî geleneği içinde hadisler toplumun farklı kesimlerine ulaştırılmış ve bu hizmetin maliyeti Memlukler devleti tarafından karşılanmıştır. Zeyneb ve Âişe'nin, Hanbeli mezhebine mensup oldukları bellidir. Ancak bu mensubiyet, taassup derecesinde olmamıştır. Zeyneb ve Âişe, diğer mezheplere mensup önemli hadis hocaları ve öğrencileri ile de iletişim hâlinde olmuşlardır. Buna ilaveten, Zeyneb ve Âişe gibi velut olan diğer muhaddislerin farklı mezheplere mensup olması, gelenekçiliğin Hanbeli olanlar için bir imtiyaz olmadığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, mezhep mensubiyetinin hadis ravileri üzerindeki etkilerinin boyutunu açıkça ortaya koyabilir.

Bu çalışma, Şam Memlukleri dönemine ait iki muhaddis kadının ilmî kariyerine ışık tutmaktadır. Ayrıca bu çalışma, İslam tarihi boy-

⁵⁴ George Makdisi, Hanbeli anlayışının sistematik bir sufizme tamamıyla karşı olmadığını, fakat sistematik bir sufizmin bazı kısımlarına karşı olduğunu ortaya koymuştur. George Makdisi, "The Habeli School and Sufism" Boletín de la Asociación de Orientalistas, c. 15 (1979), s. 115-26.

⁵⁵ Heller de, Selahiyye Hanbelileri arasında yaptığı gözleme göre güncel İslam'la ilgili olarak aynı sonuca ulaşmıştır. Heller, s. 117-20.

⁵⁶ Kehhâle'nin 'Alâmu'n-Nisâ isimli eseri, Müslüman kadınlar hakkında yazılmış en kapsamlı biyografik çalışmalardan biridir. Bu çalışma, özellikle Memlukler dönemindeki ravileri araştırmak isteyenler için başvurulması gereken kaynaklardandır.

unca farklı coğrafyalarda Müslüman kadınların eğitimi ile ilgili merak edilen sorulara da bir cevap mahiyetindedir. Zeyneb ve Âişe, çok sayıdaki seçkin bayan muhaddisten sadece ikisidir. Fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerin diğer sahalarında şöhrete ulaşmayı başaran kadınlar da âlim ve amil olma sıfatlarını hak etmişlerdir. Zeyneb ve Âişe gibi kadınların ilmî geçmişlerini paylaşmak ilgi ile karşılanmaktadır. Eş zamanlı olarak diğer kadın âlimler üzerine yapılan biyografik çalışmalar, Müslümanların eğitim tarihinde medreseler dışındaki eğitim sahalarını anlamamızı kolaylaştırır ve kadınların yaptığı çalışmalara ışık tutabilir.

Asma SAYEED
Department of Near Eastern Studies
Princeton University